

NİKOLAY BERDYAYEV VE SARTRE FELSEFESİNDE KİŞİLİK VE ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

Kasım MÜMİNOV*

Öz

Bu çalışmada Berdyayev ve Sartre düşüncesinde kişilik ve özgürlük problemi ele alınmaktadır. Kişilik ve özgürlük problemi felsefe tarihi boyunca filozofların ilgisini çektiği gibi özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda varoluşçu felsefenin de yoğun olarak üzerinde durduğu konulardır. Biz bu çalışmada Rus düşünürü Berdyayev'in Alman düşünürlerden yola çıkarak temellendirdiği personalizm görüşlerini ve Sartre üzerindeki etkilerini incelemeye çalışacağız. Özgürlük ve kişilik sorunu, gerek Rus felsefesi gerekse Batı felsefesinde, ahlak problemini bağımsız, orijinal bir statüde felsefeye yeniden kazandırma çabası olarak kendisini gösterir. Berdyayev'e göre ahlakın kendisi bir "özgürlük felsefesi"dir. Özgürlük sadece değerler alanıyla sınırlı değil, bizzat insanın varoluş kumaşıyla ilişkilidir. Oysa Sartre'a göre özgürlüğün bir temeli yoktur. Aksine, özgürlük bütün şeylerin özüdür.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, özgürlük, benlik, J. P. Sartre, N. A. Berdyayev

Abstract

The Problem of Personality and Freedom in the Sartre's and N. Berdyayev's Philosophy

This study examines the problem of personality and freedom in the thoughts of Berdyayev and Sartre. The problem of personality and freedom has attracted the attention of philosophers throughout the history and it was among the issues on which existentialist philosophy focused especially in the XIXth and XXth centuries. In this study, we will try to examine Russian philosopher Berdyayev's personalist thoughts

* Yrd. Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, k.mominov@alparslan.edu.tr

10 • NİKOLAY BERDYAYEV VE SARTRE FELSEFESİNDE KİŞİLİK VE ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

which were grounded on the philosophy of German philosophers, and his effects on Sartre. The problem of freedom and personality shows itself, in both Russian and Western philosophy, as an effort to the sense that an independent and original status is to be given to the moral problem. This effort, in the Berdyayev and Sartre's existential philosophy, appeared as a problem of personality and freedom. But the way both thinkers solve the problem has led them to different forms of argumentation in their thoughts. In our article, it is an important point to dig deeper into the problem and to compare two different argumentations with each other. In addition, the effort of people in Berdyayev philosophy is directed to the self-recognition/self-knowledge/self-realization. In this context, experimental side of "Existence", for Berdyayev, is "To be internally experience of existence itself"; "It is descend to the mystery of Being". Because, God is the realm of freedom and this area is blessed to human being. According to Berdyayev, the moral itself is "the philosophy of freedom". Freedom is not only restricted to the values sphere; it is, at the same time, associated with the existence of human being. However, according to Sartre, freedom has no ground. On the contrary, freedom is the essence of all things.

Keywords: Personality, freedom, ego, J. P Sartre, N. A Berdyayev

Bilindiği gibi kişilik ve özgürlük problemi, Protagoras ve Platon gibi ilkçağ filozoflarından başlayarak felsefe tarihi boyunca tartışılmaya devam etmiştir. Ancak bu konular XIX. ve XX. yüzyıllarda ortaya çıkan varoluşçu felsefe tarafından özellikle ele alınmıştır. Bu bağlamda personalizm de Leibniz ve Kant'ın felsefesinden yola çıkarak gelişmeye başlamıştır. Leibniz'in monatlar konusundaki görüşleri, özellikle Lotzche ve Teichmüller gibi onu izleyenler tarafından geliştirilmiş, kendisi ile Tanrı arasındaki uyum olarak monatların her birinin kendi başına ontolojik merkezinin olduğu fikri ileri sürülmüştür. Leibniz'in, "Ruh ile beden arasındaki metafizik bağ, ruh ile bedenin kişilik olarak adlandırdığı özleri oluşturdukları için vardır ve var olmaya muktedir olmaktadır" şeklindeki düşüncesi özgürlük ve kişiliğin metafizik temellerini oluşturmuştur. Diğer taraftan Kant'ın eleştirel felsefesi de bu geleceğe hız kazandırmıştır. Grebechev'e göre Kant "personalist" kategorileri sistematikleştirirken iki türlü yaklaşımı ortaya koymaktadır: " "Person" kişi, "Personalitat" aşkın olan süje ile "Personlichkeit" kişilik veya şahsiyet diyebileceğimiz durumdur. İlki bireyin oluşum süreci olarak tanımlanabilirken ikincisi kişiliğin özgür iradesiyle ahlaki kuralları yerine getirme olarak tanımlanabilir" (Grebeshev, 2007:503). Fransa'da personalizm kelimesi ilk defa, Renouvier tarafından 1903 tarihinde yazılmış olan "Personnalisme" adlı kitapta kullanıldı (Korneev: 2001: 221-256/ Tavernier, 2009: 361-392). Fransız personalistlerinden Lacroix, Kantçılığın idealist personalizmi, Labertoner'in realist

personalizmi, Marseille, Berdyayev'in varoluşçu personalizmi, Renouvier'in individualist personalizmi, komünistlik ve anarşik personalizm türlerinin var olduğunu belirtir (Grebeshov, 2007:504).

A.A. Gorohov'un dediği gibi Berdyayev'in felsefi mirası XX. yüzyıl batı Avrupa felsefi akımlarına aktif bir şekilde etki etmiştir. Özellikle varoluşçu felsefenin temsilcileri, antropologlar, Yeni Thomistler ve Personalistler Berdyayev'in çalışmalarını yakından takip etmişlerdir (Gorohov, 2009: 114).

Berdyayev ve Sartre felsefesinde kişilik ve özgürlük sorunu, ontoloji açısından sorgulandığında, ortaya koydukları düşünceler bakımından temelde farklılık gösterdikleri görülür. Çalışmamızda bu sorunun esas sebeplerini bu çerçevede ele alarak aydınlatmaya çalışacağız. Bilindiği gibi Sartre, *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde ortaya koyduğu diyalektik yönteminde insanın, kendi yazgısını kendisinin yazmasından ötürü özgür olduğunu vurgulamakla birlikte insanın bir 'birey' olarak dünyaya geldiğini ve fakat yaşam sürecinde çeşitli faktörlerin devreye girmesiyle bir kişilik kazandığını ifade etmiştir (Sartre, 2009: 565). Kişilik tıpkı Jaspers ve Heidegger'de olduğu gibi Sartre'da da insanın varoluşu, diğer bir ifadeyle insanın, insan (kişiliğe sahip varlık) olma durumu, ancak özgür olarak kendilerini seçenler, kendilerini yaratanlar, varoluşlarına 'benimdir', 'benim yapımdır' diyebilenler için mümkündür (Çelebi, 2010: 93).

Berdyayev'e göre felsefenin en önemli problemi kişilik ve özgürlük problemidir. Özgürlük problemini anlamadan kişilik konusuna; aynı şekilde de kişilik problemini incelemeyen özgürlük konusuna açıklık getirmek zordur. Bunun için düşünürün felsefi sistemini kişilik ve toplumun içeriğine dayanarak ve sadece bunun üzerinden anlamak mümkündür; Berdyayev'in kendisi de insan felsefesinin bunun üzerine inşa edilebileceğini ileri sürmektedir. Buna dayanarak Berdyayev'in, kişiliği inkâr eden, hatta onu yutan ya da özmerkezci ve keyfi kişiliği en ücra köşesine kadar anlamasını sağlayan bütün felsefe akımlarına negatif baktığı söylenebilir (Gaydenko, 1993: 6). Çünkü Berdyayev insanın kişiliğini dikkate almayan toplulukları eleştirirken onların bireye sadece başka bir birey karşısında davranışını bir çeşit ihtiyacını karşılamak için baktıklarını dile getirir. Oysa Berdyayev, yeni toplum anlayışında ise bireye gerçek bir kişilik olarak bakıldığını ifade eder. Yeni toplumda 'ben' olan, 'sen' olana karşı sevgi ve kendini feda etme temelinde gerçek bir kişilik elde etmektedir. Berdyayev'e göre böyle bir kişiliğe sahip bireylerin oluşturduğu bu yeni topluluk bu varoluş dünyasında 'Biz' olarak var olmayı

başarabilir. Berdyayev bu düşünceyi şöyle açıklıyor: "...tarihin sonu gelir ve cennete benzeyen yenilenmiş ve aydınlanmış dünya şehri oluşur" (Berdyayev, 1935: 13-19). Bu sebeple Berdyayev'in personalist öğretisinin umutsuzluktan ziyade umutlu bir öğreti olduğu söylenebilir.

Berdyayev'da Kişilik ve Özgürlüğün Temeli

Berdyayev'in felsefesinin temelinde kişiliğin temelini ve anlamını açıklamak yatmaktadır. Bu yaklaşımı onunla okur arasında kurulan kişilik ilişkisinde görmek mümkündür. Berdyayev okura gerçek bir kişilik olarak bakıyor, ona kendisinin bizzat kendisine ait olan varoluşu ile yaklaşmasını sağlıyor ve böylece okur insanlığın var olma sebebini, özgürlüğün anlamını açığa çıkarabilme imkânını buluyor. Bu perspektiften baktığımızda Berdyayev'in felsefesi "insanın özgürce tanıma çabası" olarak görülebilir. Varoluşun deneysel boyutu Berdyayev için "varlığın kendisinin içten tecrübe edilmesi"-dir; "Varlığın gizemine inmektir" (Berdyayev, Naznacheniyeye, 1993: 28). Varlığın gizemine inildiği takdirde "Varlık" insana güç verir ve onu bir davranışa sevk eder. Berdyayev'e göre işte tam da bu nokta kişiliğin temelini oluşturan ahlaki, yaratıcı nokta olabilir.

Kişilik varlıkta temellenmiştir ve kendisini sadece toplumda ortaya koyabilir. Berdyayev'e göre ruh, can ve beden kendi başına var olamaz. İnsan ve ondaki kişilik, canlı-bedensel ve ruhsal olan bu üçlünün sentezinden oluşmaktadır. İnsan varlığının bu dünyadaki trajedisi buna bağlıdır. Kişilik hiçbir zaman kendi başına uzun süre yalnız kalmaz. Çünkü yalnızlık onun için çekilmez olandır. Bunun için o her zaman başkasını aramak zorundadır. Yalnızlıktan kurtuluş ancak objektifleşmekle ve aşkınlaşmakla mümkündür. Berdyayev objektifleşme sürecini bireyin kendi özüne, iç dünyasına yönelik derinleşmesi olarak anlamaktadır. Berdyayev bu problemi *Personalizm ve Marksizm* adlı çalışmasında eleştirel bir biçimde ele almaktadır. Ona göre kişisel devrim, ilk önce her bireyin kendi maneviyatında, kendi iç dünyasında gerçekleşmelidir. Aksi takdirde kişiliğin bu dünyada 'ben' olarak var olmasının bir anlamı yoktur (Berdyayev, Naznacheniyeye, 1993: 30).

Porus'un ifade ettiği gibi Berdyayev'e göre özgürlüğün gizemi akıl ve iyilikle olduğu kadar kötülük ve akıldışılıkla da bağlı bir koşuldur (Porus, 2007: 154). Berdyayev bu düşüncesini *Dostoyevski'nin Dünya Görüşü* adlı çalışmasında dile getirerek 'özgürlük' elde etmek konusunda insanlığın Hristiyanlığa borçlu olduğunu söyler (Berdyayev, 1935: 3-9).

“Hristiyanlık aynı zamanda özgürlüğün irrasyonel başlangıcını açar. İrrasyonel başlangıç hayatın içeriğini açıklar, çünkü orada özgürlüğün gizemi gizlenmiştir”. (Berdyayev, Mirosozertsaniye, 1993: 140).

Ona göre insan yaratılıştan özgürlüğün bütün sonuçlarını kabul ettiği gibi kötülüğün de mümkün olabileceğini kabul etmiştir. Diğer bir ifadeyle insan özgürlüğünden ayrı olan iyilik ve kötülük yoktur. Bundan dolayı insan, kötülüğe karşı olan savaşı kendi iç dünyasında vermelidir. Kötülükle savaşmanın alanı insanın kendi için/de/dir. Fakat bunun sonucu önceden belirlenmemiştir ve bu herkesin kendi manevi, ahlaki çabasına bağlıdır (Berdyayev, 1991: 174, 175).

Berdyayev, *Özgürlüğün Metafizik Problemi* adlı makalesinde özgürlüğün temelini sorgularken, özgürlüğün dinamik bir yapıda olduğunu ve onun ancak insanın kendi iç dünyasına yönelik diyalektiğin yardımıyla anlaşılabilirliğini ifade eder. Berdyayev’e göre Tanrı insanı yokluktan, diğer bir ifadeyle hiçlikten yaratmıştır. Bunun için insan, Tanrı’nın yeryüzünde yarattığı en akıllı yaratıktır. Özgürlüğün temeli ve anlamı insanın kendi kişiliğini kabul etmesiyle ortaya çıkabilir. Berdyayev, insanın kendisini ancak bir “kişilik” olarak, başka bir deyişle “ben” olarak ortaya koyduğu takdirde özgürlüğün bizzat kendisi olduğunun farkına varacağı kanaatindedir. Burada “Ben” olan bireyin bir kişilik kazanması için kendisinin Tanrı tarafından yaratılmasındaki hiçliği sezinlemesi gerekir. O şöyle diyor: “Bizler (paskalya) oruç vasıtasıyla bu hiçliği yani özgürlüğü hissederiz” (Berdyayev, 1928: 41, 53).

Esasında Berdyayev’i kaygılandıran Hristiyan toplumunun düştüğü ruhsal krizdir. Berdyayev bu krizden kurtuluşun gerçek anlamda özgürlük ve kişiliğin yaşanmasıyla mümkün olabileceğini düşünür. Çünkü ona göre Avrupa toplumu Tanrı’nın ölümünü çok çabuk kabullenmiştir. Bu yüzden onların elinde yalnızca bilim, hümanizm ve demokratik ilerleme kalmıştır. Oysa düşünürü göre ruhsal özgürlüğün en önemli değeri “Tarihî Hristiyanlıktır” (Berdyayev, 1932: 56-68).

Öyle anlaşılıyor ki Berdyayev’in ileri sürdüğü kurtuluş, özgürlüğün ve kişiliğin temellendiği Hristiyan (Ortodoks) inançta yatmaktadır. O *Özgürlük Felsefesi* adlı eserinde dinî yaşamın her şeyden önce özgürlüğün temeli olduğunu söyler. Ona göre kilise hayatı ve felsefesi bir özgürlük felsefesidir:

“Dinî yaşam sürmek demek, özgür olmak demektir. Özgürlük sadece dinî yaşamın arzusu ve amacı değildir, özgürlük aynı

14 • NİKOLAY BERDYAYEV VE SARTRE FELSEFESİNDE KİŞİLİK VE ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

zamanda bu yaşamın esası ve başlangıcıdır. Kötülüğün gizemi ve onun bağışlanması da özgürlüğe bağlıdır” (Berdyayev, 1991: 174).

Bu anlamda Tanrı özgürlüktür ve özgürlük vermektedir. O bir ‘Efendi’ olmaktan ziyade bir ‘Kurtarıcı’dır. Dünyayı kölelikten kurtarıcıdır. Tanrı özgürlükle özgürlüğe etki ediyor. O kendisini kabul etmek için kimseyi zorlamıyor. *Âlemdeki* yaşamın gizemi de bunda saklıdır (Berdyayev, 1911: 247).

Berdyayev’e göre kişilik ve özgürlük aynı şeydir. *İnsan* özgürlük sayesinde hayatın kehanetli sihirlere kurtulabilir. Böylece ulaşılan kişilik sayesinde insan kendisini var kılabilir. Kişilik, özgürlük gibi insanı yok olmaktan, sihirlere kanmaktan kurtarabilir. Tam tersi ise kişiliği yok ettiği gibi insanın özgürlüğünü de yok eder (Berdyayev, 1911: 147).

J. P. Sartre’de Kişilik ve Özgürlük

Varoluşçu felsefenin önemli temsilcilerinden biri olan Sartre’ın felsefesi de, tıpkı Berdyayev’da olduğu gibi, esas olarak kişilik ve özgürlük problemi- ne dayanmaktadır. Dolayısıyla bu problemlerin açıklığa kavuşturulması için Sartre’ın varoluşçu felsefesinin temelinde yatan ‘insan’ ve ‘var olma’ probleminin ele alınması gerekir.

Sartre’ın *Varlık ve Hiçlik* adlı eserini bir bütün olarak ele aldığımızda, insanın evrensel boyutlarda düşünebilmesi ve toplumların gelişebilmesi için özgürlük kişiliğin, insanlık ise toplumsal gelişimin en temel koşuludur. Sartre’da özgürlük tüm sosyal yahut çevresel koşullardan bağımsız bir öznenin yaratımı olarak düşünülür. Ona göre özgürlük, insan varoluşunun temel şartıdır: “Aslında biz seçimleri yapan özgür kimseleriz, fakat özgür olmayı seçemeyiz; özgürlüğe mahkûmuz.” (Sartre, 2009: 565). Dolayısıyla Sartre’a göre insan, bilinç ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak eylemlerine yön vermektedir. Sartre, ‘*Varoluşçuluk Bir Humanizmadır*’ adlı konuşmasında “... ve, kişi kendisinden sorumludur derken, sadece onun kendi kişiliğinden sorumlu olduğunu nazar-ı dikkate almıyoruz; o aynı zamanda bütün insanlıktan sorumludur...” der (Sartre, 2007: 4). Sartre, bu ifadesinden de anlaşılacağı gibi özgürlük ve sorumluluk kavramlarını birbiriyle ilişkilendirir. Ona göre, özgür olmak, aslında sorumlu olmaktır. Bunu *Akil Çağı* adlı romanının kahramanına ilişkin yorumunda da görmek mümkündür: “Mathieu özgür olmanın sorumsuzluk demek olmaması gerektiğini düşündü!” (Sartre, 1994: 128). Dolayısıyla Sartre’ın düşüncesine bu perspektiften baktığımızda kişilik problemi-

nin temelinde özgürlüğün yanı sıra sorumluluğun da yer aldığını görmemiz mümkündür.

Sartre'de kişilik ve özgürlük problemi karşımıza bir varoluş problemi olarak çıkmaktadır. Sartre'a göre birey, Heidegger'de olduğu gibi, hür bir varlık olarak kendi eylemlerini kendisi belirleyen, dünyevi bir varlıktır. Bu bakımdan ele aldığımızda Sartre'de kişiliğin temeli dünyevi bir varlık olarak insanın yaşam boyunca var olma çabasında gizlenmiştir. Dolayısıyla insan var olmak için, hareket etmek, bir biçimde seçim yapmak zorundadır. Bu sayede insan kendi kişiliğini oluşturur. Sartre'a göre, özgürlük, eylemde bulunmak ve bu eylemi özgür iradeyle seçip seçmemekle doğru orantılıdır. Bu varoluş çabası "sürekli bir oluş, kendini gerçekleştiriş, kendini aşış" tır (Kayra, 2006: 56). Taşdelen'in de belirttiği gibi, "Bir şey yapmak, varoluşu yaratmaktır." Varoluş eylem ve özgürlüğün ürünüdür. Varoluşun temelini zorunluluk değil, özgürlük oluşturur. Özgürlük, mümkün olandan gerçeğe dönüşmenin, ortaya çıkmanın koşuludur. Bu koşul aynı zamanda varoluşun neden insana özgü olduğunu da açıklar. Varoluş, özgürlük ve bilinçle potansiyel halinde bulunan "özü" elde etmeye yönelik bir çabadır. Sartre'ın deyişiyle, "bir şey yapma" dır. Sadece özgür olarak kendilerini seçenler, kendileri hakkında karar verenler ve seçimde bulunanlar varoluşlarına "benimdir, benim yapımdır" diyebilirler. "Varoluş, erişilmez, sürekli bir yükseliştir, kendimizi aşmadır. Ancak özgür bir seçme ile gerçekleştirilen daha yüksek bir varlığa doğru bir gelişme ile insan var olabilir." (Taşdelen, 2011: 47).

Sartre'a göre, birey, doğal bir şekilde kendine ait olanla başkasına ait olanı ayırt etmeye başladığı ve kişisel olanla bağıntı kurup onun bilgisini kazandığı andan itibaren ben olur. İnsan artık bu noktadan itibaren bir birey olma, benlik kazanma yoluna girmiştir. Sartre bu noktayı "kendinde varlık" (*l'être en soi*) ve "kendi için varlık" (*l'être pour soi*) ayrımıyla ifade eder. Başka bir deyişle, "insanın özü varlığa çıktığında yani varoluşu oluşunca ben olur. Ben aynı zamanda kişidir, kişiliğe sahip olan demektir. Yani insanın varoluşu onun benliğindedir. Bir benin başkası tarafından tanınması, onun kişiliğidir. Sartre'ın ifadesiyle, "kişi, benin başkası tarafından adlandırılmasıdır. O beni başka bir ben, kişi olarak tanır." (Sartre 2009: 114). Başka bir ifadeyle birey kendi benliğine ve kendi bilincine ancak "Başkası'nın yüz'ü" yani bir başka benlikte, kendisini, kendi benliğini idrak etmekle erişir. Böylelikle Başkası'nın yüz'ünde kendi bilincine varan 'Ben' gerçek kişiliği kazanmış olur ve benliğinin temelinde yer alan egoizmden de kurtulmuş olur. Aslında

Sartre, *Ego'nun Aşkınlığı* adlı eserinde 'ben' ve 'başkası' arasındaki bu ilişkiyi Freud'un psikanaliz kuramından hareket ederek ele almıştır. Fakat Sartre daha sonra Freud'un psikanaliz kuramını da eleştirmiştir. Çünkü bilinçte ortaya çıkan bir şey ancak bilinç aracılığıyla anlam kazanabilir. Şöyle ki:

“Filozofların çoğu için ego, bilinçte ikamet etmektedir. Bazıları onun biçimsel varlığının boş bir birleştirme ilkesi olarak “yaşantı”- ların ortasında olduğunu ileri sürmektedir. Bazıları da, çoğunlukla ruhbilimciler, onun maddesel varlığını, psişik yaşamımızın her anında, arzuların ve edimlerin merkezi olarak keşfettiklerini düşünmektedirler. Biz burada egonun, ne biçimsel ne de maddesel olarak bilincin içinde bulunduğunu göstermek istiyoruz: O dışarıdadır, dünyanın içindedir; başkasının egosu gibi, dünyaya ait bir varlıktır.” (Sartre, 2003: 45).

N. A. Berdyayev ve J. P. Sartre'de Kişilik ve Özgürlük Problemi

Aslında her iki filozofun da felsefesi varoluşçu felsefede yatmaktadır. Her iki filozofun da yaşamlarına baktığımızda, Berdyayev'in gençlik yıllarında, Sartre'ın ise olgunluk dönemlerinde Marksizm'e ilgi duyduklarını görebiliriz. Ancak, Berdyayev felsefi düşüncesini bu bağlamda; kişilik ve özgürlük problemini de, Tanrı'nın varlığı ve ona olan inanç üzerinden hareketle temellendirmektedir. Oysa Sartre'ın felsefesinde, Tanrı'ya ve inanca yer yoktur (Porus, 2007: 150). Bu bakımdan Sartre ve Berdyayev'in, ontoloji sorunu üzerinde ileri sürülen sorularda köklü bir biçimde ayrı düşüklerini söyleyebiliriz.

Popova'nın ifade ettiği gibi Berdyayev'e göre varlığın gerçekliği özne için kanıtlanabilir değildir, o hiçbir şeyden türetilemez, onu sadece kabul etmek mümkündür. Ama diğer taraftan özne, tecrübe edilir dünyayı, kendi benliğine yabancılaşmış, harici bir dünya olarak hayal ederek, kendisinden ayırarak sorgulayamaz. Nesnelere dünyası kendi kendine var değildir, nesnelere dünyası insanın doğal dünyası haline gelerek varlık kazanır. Varlık bilince yansımıyor, o kendisini açığa çıkarıyor (Popova, 2010: bkz). “Varlık olarak adlandırılan şey, düşünce ile ideleri bilmekle değil, bütünsel özne ile yani duygu, irade ve bütün yönelimlerle belirlenir.” (Berdyayev, 1952: 143, 342). Berdyayev insanın var olma durumunu geniş bir biçimde almaktadır. Ona göre insanın kişiliği de bu var olma durumu ile ilgilidir. İnsanın bu dünyada var olmasının anlamı kendi varoluşunu kavramasıyla birlikte açığa çıkar ve gerçekte dünya o zaman imkân dünyası haline gelir. Berdyayev bu imkân

dünyasının oluşmasıyla insanın kendi özgürlüğünün gerçekleştirme imkânı bulunduğunu ve kişilik edinme yolunda yaratıcı olduğuna dikkat çeker. Başka bir ifadeyle ‘kavrama’ varlığı varoluşla ‘kavramak’tır. Berdyayev’e göre bu varlığın varoluş olarak ortaya çıkmasının bir yoludur (Berdyayev, 1937: 295-331/1993: 8-12)

Berdyayev, *İnsanın Kişiliği ve Kişilik-üstü Değerler* adlı çalışmasında söz konusu kişilik problemini şu şekilde dile getirmektedir; ona göre insana Tanrı tarafından verilmiş olan en büyük görev, insanın her şeyden önce kendi kişiliğini gerçekleştirme görevidir. Bunu anlamak için ilk önce insan kişiliği üzerindeki farklı bakışlara bakmak gerekir. İnsanın kişiliği üzerinde iki temel bakış açısı vardır. Bu iki bakışın farklı anlamlarda, kendi kanadından değerlendirildiğinde doğruluk içerdiği görülür. Sosyolojik bakış açısıyla değerlendirildiğinde insanın kişiliği toplumun bir parçasıdır ve bundan dolayı da insanın kişiliğine toplumun en ufak parçası olarak bakılmıştır. Kişilik, büyük toplum içinde kaybedilmiştir. Fakat kişiliğe bu şekilde tek açıdan bakılamaz. Aslında insan kişiliği üzerindeki ikinci bakış açısı problemin en zorlu yanıdır. Çünkü bu bakış açısına göre toplum kişiliği oluşturan konumunda değildir; tam tersine toplumu kişilik oluşturmaktadır. Varoluşçu felsefe açısından bakıldığında bunun farkına varmak mümkündür. ‘Varlığın’ gizemi nesnede değil özünde açığa çıkmaktadır. Böyle ele alındığında kişilik toplumun bir parçası değildir; toplum kişiliğin bir parçasından, sadece sosyal yanından başka bir şey değildir. Hatta kişilik ‘Dünya’nın bir parçası değil, dünya kişiliğin bir parçası, kişiliğin kozmik yanıdır. Varoluşçu merkezi nokta ne toplumda ne de nesnede, insan kişiliğinde yani özünde yer almaktadır (Berdyayev, 1937: 294; 293-332) Berdyayev’in görüşlerini bu şekilde bir okuma ile incelediğimizde onun kişilik ve özgürlük problemini temelde ikinci bakış üzerinde çözmeye çalıştığını ifade edebiliriz. Çünkü ona göre insan kendi kişiliğini sadece doğa ve toplumda değil, kişilik üstü değerler alanı olan ‘Tanrı’-sal alanda eksiksiz olarak tamamlayabilir. İnsan Tanrı’yı tanıdığı zaman kendi kişiliğinin ve özgür olduğunun bilincine ulaşabilir. Berdyayev’e göre kişiliğin en son ve de en güçlü tecrübe edildiği an yaşarken değil, insanın ölümü tecrübe edilmesiyle açığa çıkar. Ölüm insanın hem kişiliğinin hem de değer gücünün tecrübe edilmesidir.

Sartre, varoluş felsefesinde özgürlük ve değer fikrini temellendirmek için Berdyayev’den farklı olarak, özgürlük konusundaki ontolojisini üzerinde kurguladığı düşünce biçiminde Tanrı’ya yer vermemiştir. O “kendinde varlık”

ve “kendisi için varlık” tarzındaki görüşüyle bu düşüncesini temellendirdiğini düşünmüştür. Çünkü Sartre’a göre Tanrı’nın olmayışı, insanın özgür olmasının yegâne şartıdır ve insan kendi edimlerinde ve yargılarında varlığa çıkar. Çünkü insan özgürdür. Porus ve Çelebi’nin de ifade ettiği gibi, Sartre’ın “eylemek dünyanın çehresini değiştirmektir” önermesi bir ‘değer’ sorunu olmaktadır. Çünkü burada artık özneliliğin sınırları aşılarak “kendisi için” varlığın dışındaki kendinde varlık alanı ile karşı karşıya gelindiği için, insan edimleri ile eşitlenen özgürlük doğal olarak nesnesini isteyecektir. Bu ise bizi değer sahibi olan diğer insanlarla karşı karşıya getirmektedir. Özgürlük değerli ise, bu, herkes için değerli olmalıdır. İşte bu noktada ortak bir değerden söz etmek mümkün mü? Eğer burada ölçüt “iyi” olan ise o zaman bütün insanlar evrensel olan “iyi” ideasında buluşabilirler mi? “İyi” düşüncesinin ontolojik kaynağı nedir? Eğer her şey bir rastlantı sonucu ortaya çıkmakta ise, “iyi” bir değer olarak rastlantı sonucu mu ortaya çıkmaktadır? (Çelebi, 2010: 100).

Porus’a göre Sartre bu paradoksal durumu “ahlak temeli ile” uzaklaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu ne kadar mümkün olabilir? Ahlak, insan ile kültür arasında bir temel olabilir mi? Bize göre onun prensipleri evrensel kültür evrelerinde yatmaktaysa, onlar bu evrenselliğin temelleri olamazlar. Eğer ki ahlak, mutlak içsel olan bir şey ise, o sadece bireye ait olmalı, o zaman da, o “başkası” ile paylaşılmaz ve onun prensipleri kültürel ve evrensel nitelikte olamaz. Bu durumda insana sadece ulaşılabilir ideal olan “varoluşçuluğu özlemek”, kalıyor...(Porus, 2007: 151).

Çelebi’nin belirttiği gibi, Sartre’ın ‘kendinde varlık’ açıklaması kendi içinde bir çelişki arz etmektedir. Bu çelişkinin temeli, değer ölçütünün ne olduğu sorusunun cevapsız kalmasında yatmaktadır. Çünkü ‘kendinde varlık’, şayet kendi kendine oluşmuş ve objektif keyfiliğe sahipse, insan edimlerine göre var olmaması veya mahiyet kazanmaması gerekir. Aksi takdirde ‘objektif’ olarak nitelenmesi doğru değildir. Bu ilişkinin anlamlandırma ve anlam kazanma ciheti ile olduğu söylenebilse dahi, bu durum çelişkiyi ortadan kaldırmaz. Çünkü anlamdan yoksun olan bir varlık alanına işaret edilir ki, söz konusu varlığa anlam vermek aynı zamanda değer vermek olacaktır. Bu durumda da paradoksal bir biçimde ‘değer ölçütü’-nün ne olduğu yine yanıtız kalmaktadır (Çelebi, 2010: 101).

Berdyayev Sartre’ın bu şekildeki akıl yürütmelerini kabul etmez. Ona göre “Sartre gerçekte, kendi gerçekliliğine sahip olmayan, nesnelliliğin, eşyalar dünyasının, fenomenler dünyasının kölesidir. Sartre hiçbir şey, hiçbir şey

olmadığı için gizemli değildir şeklinde düşünmek istiyor” (Berdyayev, 1952: 143, 150). Sartre gibi Berdyayev de özgürlüğün kolay değil aksine zor bir şey olduğunu ve insanın da bu kolaylığa kaçarak özgürlükten vazgeçmemesi gerektiğini söyler. Popova'nın açıklamaya çalıştığı gibi, Berdyayev'de özgürlük varlıktan ayrı düşünülemeyen, bir güç, kaos (khaos)'tur. Rus filozofu özgürlüğü mutlaklaştırarak, özgürlüğün hem Tanrı'dan, hem de insandan gelmesi gerektiği hususunda mesafeli bir yaklaşım sergilemektedir. Oysa Sartre'ın düşüncesinde, özgürlük durumsaldır. Bu özgürlük, bireyin kendi başına karar alması gerektiğinde, onun için sorumluluk alması gerektiği zaman, kesin bir durumda ortaya çıkmaktadır. Böylece özgürlük, insanın yükü halini almaktadır. İnsan özgürlüğe mahkûmdur. Bu da özgürlük yükünün sıkıştırılmaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Özgürlük bilinci gerçeğinde korku ile hareket etmek vardır. “Korku, Sartre için, ürkmenin sinonimi değildir. Örneğin yolda giden biri taş kaymasından ürkebilir. Fakat bir çukura düşmek veya kendini çukura atmak ise ürkme değil korkudur. Korkuyu yaşayan insan içgüdüsel olarak geçmiş ile geleceği arasındaki hiçliği veya özgürlüğü hisseder. İçgüdüsellik olmadığı durumlarda ise insan, “seçimden özü” ayıran bu “hiçliği” fark edemez. Bunun için korkuyu tecrübe edemez” (Popova, 2010: bkz). Sartre, bu örnekte korkuyu uçurumun kenarındaki bir baş dönmesi ile karşılaştırmaktadır. İnsan kendi özgürlüğünü kendisinden saklamaya çalışabilir. Bunun için kendi sorumluluklarını başkasına, örneğin topluma, diğer bireylere ve hatta ilahi kadere bile yükleyerek kaçmak isteyebilir. Bu Sartre için kendini kandırmadır. Birey seçme özgürlüğünde bütünüyle sorumluluktan kaçamaz. Çünkü özgürlük onun omuzundadır.

Sartre, özgürlük anlayışını da, varoluşun özden önceliği ilkesinde olduğu gibi, Tanrı'nın yokluğu düşüncesine dayandırmaktadır. “Bu demektir ki, insan kendi başına bırakılmıştır; ne içinde dayanabileceği bir destek, ne de kendi dışında tutunabileceği bir dal; artık hiçbir özür ve dayanak kalmayacaktır.” (Sartre, 1985: 71). Oysa Berdyayev'in düşüncesinde, özgürlük, tıpkı Jaspers'ta olduğu gibi, hem varoluşu gerçekleştirmenin hem de Tanrı inancının gereğidir. “Bana kendi varlığım özgürlüğüm içinde verilmiştir” diyen Jaspers, Tanrı inancının, dünyayı algılamasının sınırlarından değil, kendi kişisel özgürlüğünden geldiğini söyler: “Gerçekten, kendi özgürlüğünün bilincine varan insan, kesinlikle Tanrı'ya ulaşır. Özgürlükle Tanrı birbirinden ayrılmaz.” (Jaspers, 1991: 4965).

Berdyayev'e göre de özgürlük, tanrısal yaşamdır ve özgürlüğü insana Tanrı bahşetmiştir. Berdyayev düşüncesinde yalnızlık Sartre'de olduğu gibi çok katı bir şekilde sınırları çizilmiş bir şey değildir. Berdyayev'in ifade etmek istediği şey yalnızlıkta insanın kendi başına olmadığıdır. Çünkü ona göre, yalnız olmak demek kendi iç dünyasında Tanrı ile birlikte olmak demektir. Dolayısıyla yalnız dediğimiz birey, eğer gerçek anlamda Tanrı bilincine ulaşmış ise, artık yalnız değildir. Berdyayev'in açıkça söylemek istediği şudur: insanın kişiliği yalnızlık zamanlarında ortaya çıkar.

Varoluşçuluk bir Humanizmadır adlı çalışmasında Sartre, Berdyayev'in Dostoyevski hakkında dile getirdiği "Tanrı yoksa her şey mübahdır" şeklindeki görüşü üzerinde ileri sürdüğü düşünceye karşı, "Her şey mübahdır, çünkü Tanrı yoktur der. Ona göre insan dünyaya fırlatılmış yalnız varlıktır, insanın ne kendisine ne de dışında olan bir şeye dayanacak bir durumu yoktur, her şeyden önce, insanın bir gerekçesi yoktur." (Çelebi, 2010: 95). Bu düşüncesinde Sartre "varlık özden önce gelir" prensibini ileri sürmekle, aslında kişilik ve özgürlük problemine bir çözüm bulduğu kanaatinindedir. Sartre'a göre insan, birey olarak doğar, fakat yaşam sürecinde çeşitli faktörlerin etkisiyle 'kişilik' kazanır (Popova, 2010: bkz).

Dolayısıyla, Berdyayev ve Sartre'ın düşünceleri kişilik ve özgürlük problemini çözümlenme bakımından benzerlik gösterse de, bu çözümlenmeleri dayandırdıkları esaslar farklılık arz etmektedir. Aslında her iki filozof için de bu dünya, üzerinde pasif bir şekilde düşünülmesi gereken değil, aktif bir şekilde tecrübe edilmesi gereken bir yerdir. Ancak Sartre'ın insanı dünyaya bırakılan bir varlık olarak görmesi, değer problemi açısından bakıldığında, kişilik ve özgürlük probleminin çözümlenmesinde ciddi çıkmazlara yol açmıştır. Şöyle ki, Çelebi'nin ifade ettiği gibi, 'bırakılmışlık' anlayışında Sartre özgürlüğün bizatihi varoluşundan ileri geldiğini iddia ediyor olsa da, 'bırakılmışlık' felsefesinin bütün varlık ve değer alanının temelini oluşturması temelsizliğin başka bir ifadesi olmaktadır. Özetle Sartre tarafından özgürlüğe mahkûm edilen insan, nasıl ki ontolojik olarak temellendirilmemişse, özneyi varlık alanına çıkarma çabası olan özgürlük de aynı temelsizlik üzerinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Bunun ise nihilizm olduğu söylenebilir (Çelebi, 2010: 101). Dolayısıyla ontolojik perspektiften bakıldığında, Sartre'ın kişilik ve özgürlük problemi açısından insana yüklemiş olduğu anlam, varlığı hiçliğin kucağına bıraktığı için, varlık ve özgürlük alanını temelsiz ve köksüz bırakmıştır. Oysa Berdyayev'in düşüncesinde bu alan derin kökleri olan bir temele dayandı-

rılmıştır. Şöyle ki Berdyayev, özgürlüğün bizzat Tanrı'nın kendisi olduğunu iddia eder. Çünkü Tanrı özgürlük alanıdır ve insana bu alan bahşedilmiştir. İnsan bu özgürlük sayesinde dünyadaki kötülüklerden kendisini kurtarabilir. Berdyayev Özgürlük Felsefesi adlı çalışmasında özgürlüğe ulaşmanın yolunun inançtan geçtiğini savunmaktadır. İnsan kendisini inançla var kılabilir. Çünkü inanç sayesinde doğmuş olan kişilik, insanın özgürlük alanı ile yani Tanrı ile tanışmasını mümkün kılar. Bu özgürlük insanı yok olmaktan, sihirlerle kanmaktan kurtarabilir. Tam tersi ise kişiliği yok ettiği gibi insanın özgürlüğünü de yok eder. Kişilik ve özgürlük aynı şeydir (Berdyayev, 1911: 248).

Sonuç olarak Berdyayev ve Sartre felsefesine kişilik ve özgürlük probleminin ontolojik düzlemde ele alındığını söylemek mümkündür. Ne var ki, çalışmamızda da ortaya koymaya çalıştığımız gibi, varoluşçu felsefenin temelinde yatan varlık sorunu açısından kişilik ve özgürlük problemine bakıldığında, Sartre ve Berdyayev'in dayandığı esaslar farklılık arz etmektedir. Şöyle ki, Sartre insanın özgür olmasının temel şartının onun 'kendisi için' varlık olarak hareket ettiği eylemlere bağlanmıştır. Hatta Sartre için evrensel değer diye bir şey yoktur; her birey kendi değerlerini kendisi belirlemektedir. Berdyayev için ise, "her türlü değer sadece kültürel anlamda ilahi olanın tarihsel süreçte ifade edilmesidir" (Berdyayev 1969: 87). Değerler dünyası Sartre'de olduğu gibi statik kalan, hareket etmeyen, insanüstü olarak kalan değildir. Değerler dünyası insanın ulaşabileceği, başka bir ifadeyle ona açık olan bir dünyadır. Yine değerler dünyası Sartre'de olduğu gibi insanın sadece psikolojik kaygılarından da ibaret değildir. Berdyayev'e göre değerlerin çok derin kökleri vardır. Bu bakımdan Berdyayev'in felsefesinde kişilik ve özgürlük probleminin Tanrı'dan bağımsız olmadığını, hatta Tanrı olmaksızın bir anlam kazanamayacağını söylemek mümkündür. Oysa Sartre'da kişilik ve özgürlüğün temeli bireysel alana bırakıldığı için onun ontolojik statüsü hiçliğin kucağına bırakılmıştır. Bu durum tıpkı kör bir kuyuya atılmışlığa benzer. Dolayısıyla bireysel olan evrensel değerlerin bağlarından ve köklerinden de yoksun bırakılır.

Özgürlük ve kişilik sorunu, gerek Rus felsefesi gerekse Batı felsefesinde ahlak problemini bağımsız, orijinal bir statüde felsefeye yeniden kazandırma çabası olarak kendini göstermektedir. Berdyayev'e göre ahlakın kendisi bir "özgürlük felsefesi" dir. Özgürlük sadece değerler alanıyla sınırlı değil, bizzat insanın varoluş kumaşıyla ilişkilidir. Oysa Sartre'a göre özgürlüğün bir temeli yoktur. Aksine, özgürlük bütün şeylerin özüdür.

Kaynaklar

- Бердяев. Н. А. (1935). «Персонализм и марксизм. Журнал “Путь” №48 3-19.
- [Berdyayev. N. A. (1935). “Personalizm & Marxsizm”, *Put*. № 48. 3-19.]
- Бердяев. Н. А. (1937). «Человеческая Личность и Сверхличные Ценности» Общество Политический и Литературный Журнал; Современные Записки, XLIII, Париж 293-332. [Berdyayev.N.A. (1937). “Chelovecheskaya Lichnost i Sverhlichniye Sennosti”, *Obshestvo Politicheski i Literaturny Journal; Sovremenniy Zapiski*, XLIII, Paris 293-332.]
- Бердяев. Н. А. (1928). «Метафизическая Проблема Свободы» Путь № 48. 9 Париж. 41-53. [Berdyayev. N. A. (1928). “Metafizicheskaya Problema Svobody” *Put* № 48. 9 Paris 41-53.]
- Бердяев. Н. А. (1969). Смысл Истории, Опыт Философии Человеческой Судьбы, Париж. Ymca-Press. [Berdyayev.N.A. (1969). *Smysl Istorii, Opit Filosofii Chelovecheskoy Sudby*, Paris: Ymca-Press.]
- Бердяев. Н. А. (1993). О Назначение Человека, Москва; Республика. [Berdyayev. N.A. (1993). *O Naznacheniiye Cheloveka*, Moskova: Respublika.]
- Бердяев. Н. А. (1993). Миросозерцание Достоевского, О Русских Классиках, Москва. [Berdyayev. N.A. (1993). *Mirosozertsaniye Dostoyevskogo, O Russkih Klassikah*, Moskova.]
- Бердяев. Н. А.(1932). Самопознание, опыт философской афтобиографии. Москва. [Berdyayev. N.A. (1932). *Samopoznaniye, (opit Filosofkoy Aftobiyografii)*. Moskova.]
- Бердяев. Н. А. (1932). «Духовное Состояние Современного Мира» Путь. № 35. 56-68. [Berdyayev. N.A. (1932). “Duhovnoye Sostoyaniye Sovremennogo Mira”, *Put*. № 35. 56-68.]
- Бердяев. Н. А. (1911). Философия Свободы, Январь, Москва; Библиотека «Вехи» 2000) <http://vehi.net/berdyayev/index.html> 00:48 01.07.2015. [Berdyayev. N.A. (1911). *Filosofya Svobody, Yanvar, Moskova*; (Biblioteka “Vehi” 2000) <http://vehi.net/berdyayev/index.html> 00:48 01.07.2015.]
- Бердяев. Н. А. (1952). Эгзистенциальная Диалектика Божественного и Человеческого, Париж, Ymca-Press, Москва АСТ. [Berdyayev. N. A. (1952). *Ekzistentsial'naya Diyalektika Bojestvennogo i Chelovecheskogo*, Paris Ymca-Press; Moskova АСТ.]
- Çelebi, Emin. (2010). “J.P. Sartre’da Özgürlüğün Ontolojik Temelleri Üzerine”, *SÜİFD*. 2010./30. 93-104.
- Гайденко. П.П. (1993). Мистический Революционаризм Н. А. Бердяева// Бердяев. Н.А. О Назначения Человека, Москва. [Gaydenko. P.P. (1993). *Misticheskiy Revolyutsionarizm N. A. Berdyayeva//Berdiyayev, N. A., O Naznacheniyi Chelolveka*, Moskova.]
- Горохов. А. А. (2009). Н.А. Бердяев, И. Э. Мунье, Два Опыта Построения Персоналистических Философии, «Вече» Журнал Русской Фило-

- софии и Культуры, Выпуск 19, СПб. 114-120. [Gorohov A.A. (2009). N. A. Berdyayev, I.E. Mun'ye, Dva Opita Postroeniya Personalisticheskikh Filosofii, "Veche" *Journal Russkoy Filosofii i Kulturi*, Sayı19-SPB. 114-120. (çev. Kasim MOMİNOV), Personalizmin iki Kurucuları N. A. Berdyayev ve Emmanuel Mounier, "Mütefekkir" *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Aralık 2015, s. 405-410.]
- Гребешев. И. В. (2007). «Об Основных Направлениях Русского Персонализма», Вестник МГТУ. Том (11) № 3 503-508. [Grebeshhev. I. V. (2007). "Ob Osnovnih Napravleniyah Russkogo Personalizma", *Vestnik MGTU, Tom (Cilt) 11 No3*. 503-508.]
  - Kayra, B. (2006). *Jean Paul Sartre'in Özgürlük Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul- Ekim: İstanbul Üniversitesi.*
  - Корнеев М. Я. (2001). Хадеггер и Современная Философия в Странах Мусулманского Востока; Хайдеггер и Восточная Философия: поиски взаимодополнительности культур. Ред. М.Я. Корнеев, Е.А. Торчинов. 2-е издание Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. Стр. 221-256. [Korneev M.YA. (2001). *Heidegger i Sovremennaya Filosofiya v Stranah Musulmanskogo Vostoka; Heidegger i Vostochnaya Filosofiya*: poiski vzaimodopolnitel'nosti kul'tur. ed. M.YA. Korneev, E.A. E.A. Torchinov. 2 -e izdaniye St. Petersburg: St - Peterburgskoye filosofskoye obshchestvo, 2001. s.221-256.]
  - Levinas, Emmanuel. (2004). "Öteki İnsanın Hakları", Çev. Özkan Gözel, *Tezkire, Ankara, Sayı:38-39*. 127.
  - Порус. Я. Н. (2007). Н.А. Бердяев: Эскаatalogия Свободы; Н. А. Бердяев и Единство Европейского Духа, под редакцией, Владимира Поруса, Серия «Религиозная Мыслители» Москва Библиейско-Богословский Институт св. Апостола Андрея, Москва. [Porus, Ya. N. (2007). *N. A. Berdyayev: Eskatologiya Svobody; N. A. Berdyayev i Yedinstvo Yevropeyskogo Dukha*, Pod Redakcii, Vladimira Porusa, (Seriya "Religioznaya Mısliteli") Moskova Bibleysko-Bogoslovskiy İnstitut sv. Apostola Andreya, Moskova.]
  - Попова. О.В. (2010). «Бердяев. Н.А. и Сартр Ж. П. Два Плюса Экзистенциальной Философии» УДК 141. 32 № 1. (01.08.2015: 17:39). <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2010/1/Popova>. [Popova. O.V. (2010). "Berdyayev. N.A. i Sartre J. P. Dva Plyusa ekzistentsial'noy Filosofii", *UDK 141. 32 No. 1*. (01.08.2015: 17:39). <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2010/1/Popova>.]
  - Жасперс. К. (1991). Смысл и Назначение Истории. Москва. Политический Литературы. [Jaspers.K. (1991). *Smısl i Naznachenıye İstorii*. Moskova. Politicheskoy Literaturı.]
  - Johan De Tavernier. (2009). The Historical Roots of Personalism: From Renouvier's Le Personnalisme, Mounier's Manifeste au service du Personnalisme and Maritain's Humanisme integral to Janssens' Personne at Societe, *Ethical Perspectives*, K. U. Leuven, 16 No 3 (2009) pp.361-392.
  - Sartre, J. P.(1985). *Varoluşçuluk*, Çev. Asım Bezirci., Mayıs. İstanbul: Say Yay.

24 • NİKOLAY BERDYAYEV VE SARTRE FELSEFESİNDE KİŞİLİK VE ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

- Sartre, J.P. (1994). *Akıl Çağı, (Özgürlüğün Yolları 1)*, Çev. Gülseren Devrim. Can Yay.
- Sartre. J. P. (2009). *Varlık ve Hiçlik*, Çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çetinkaya Eksen, İstanbul: İthaki Yay.
- Sartre, J.P. (2003). *Egonun Aşknlığı*, Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul: Alkım Yay.
- Sartre, J.P. (2007). *Existentialism is a Humanis*, Trs. By Carol Macomber Yale University Press, London.
- Taşdelen. V. (2011). “Varoluş Felsefelerinde Varoluşun Özden Önceliği Sorunu”, *Beytulhukme An International Journal of Philosophy Volume 1 Issue 1 June*. 27-55.